

Криза ідентичності підліткового віку та її роль у становленні зрілої особистості

Стаття присвячується дослідженню кризи ідентичності в підлітковому віці. Методологічну основу дослідження складають концепція Е.Еріксона, Дж.Марсія, погляди Л.Б.Шнейдер, О.М.Ічанської, А.Ватермана, Ю.Лановенко, І.Я.Середницької та інших вчених. У статті криза ідентичності розглядається в контексті теорій, пов'язаних з вивченням цього феномена, подається власне бачення сенсу кризи ідентичності підліткового віку у становленні та формуванні зрілої ідентичності.

Ключові слова: ідентичність, криза ідентичності, передвизначеність, дифузія, мораторій, досягнення ідентичності, ідентифікація.

Статья посвящена исследованию кризиса идентичности в подростковом возрасте. Методологическую основу исследования составляют концепция Э.Эриксона, Дж.Марсия, взгляды Л.Б.Шнейдер, О.М.Ичанской, А.Ватермана, Ю.Лановенко, И.Я.Середницкой и других ученых. В статье кризис идентичности рассматривается в контексте теорий, связанных с изучением этого феномена, предлагается собственное видение смысла кризиса идентичности подросткового возраста в становлении и формировании зрелой идентичности.

Ключевые слова: идентичность, кризис идентичности, неопределённая идентичность, диффузия, мораторий, зрелая идентичность, идентификация.

Актуальність. Дослідження процесу формування ідентичності та її кризи у підлітковому віці є одним із актуальних питань сьогодення, вивчати які досить складно. За даними багатьох психологічних досліджень у значної частини підлітків на даному етапі розвитку України спостерігається життєва безпорадність, соціальний нігілізм, пасивність, відчуженість від дорослих, зневіра та байдужість до всього. В умовах перебудови суспільства процес формування ідентичності та образу – Я у неповнолітніх характеризується послабленням значущості уявлень про базові морально-етичні принципи. Можна сказати, що посилюються поведінкові відхилення, зростають егоцентричні тенденції, молодшає вік злочинців, формуються різні форми відхиленої поведінки. Сьогодні посилюється потреба молодшої людини щодо самовизначення в системі соціальних зв'язків, пошуку шляхів, які допомогли б

індивіду відтворити цілісність та впорядкованість образу “зруйнованого світу”, формуванню здорової і гармонійної ідентичності, виходу з кризи ідентичності та пошуку відповіді на запитання “Хто Я?”. Успішне функціонування та зростання особистості в усіх сферах суспільного життя значно визначається особистісними якостями, здібностями, домаганнями та цінностями, успішним подоланням кризи ідентичності підліткового віку.

В період трансформаційних змін сучасності особистість опиняється в ситуації, що провокує виникнення кризи ідентичності. Сучасна *криза ідентичності* виражається в різних формах: депресії, апатії, беззмістовної жорстокості, формах залежності та безпорадності, прагненні втекти від реального світу, різних формах містицизму, нігілізму й нарцисизму, різних формах алкогольної і фармакологічної залежності. Ця тенденція призводить до негативної автономії, ідеології безчасовості, дезінтеграції і відсутності життєвих планів, тобто до втрати ідентичності [12].

Всім цим факторам, безумовно, у першу чергу підвержені підлітки. Тому вкрай необхідно продовжувати дослідження даної проблематики та створювати певні умови подолання кризи, пов’язаної з формуванням їх ідентичності.

У соціально-психологічних реаліях нашого часу з’являється необхідність розробки проблеми ідентичності та своєчасного виявлення її кризи, розуміння ролі цього феномена в розвитку особистості. Саме *ідентичність* є метою розвитку особистості, її творчої спрямованості й продуктивності (Е.Еріксон, І.С.Кон, В.С.Малахов, Дж. Марсія, З.Фрейд, Л.Е.Шнейдер), що особливо важливо для самореалізації не лише окремих осіб, але й суспільства взагалі [12].

Тому вкрай актуальне на сьогоднішній день питання формування та подолання кризи ідентичності в контексті розвитку гармонійної особистості.

На актуальність дослідження ідентичності та ідентифікаційних процесів вказували представники вітчизняної та зарубіжної психології, зокрема Г.С.Костюк, С.Л.Рубінштейн зазначали необхідність вивчення умов збереження особистістю самотожності у процесі становлення. О.М.Леонтьєв обґрунтував актуальність організації процесів ідентифікації існуванням взаємозв’язку між психофізіологічною мінливістю людини та її стійкістю як особистості. Д.І.Фельдштейн пов’язував становлення ідентичності із соціалізацією та індивідуалізацією особистості. Е.Еріксон [16] вказував на необхідність вивчення ідентичності для виживання не лише окремої істоти, а і всього

людства. Е.Фромм становлення ідентичності вважав умовою задоволення потреби особистості у переживанні власної неповторності.

Особливістю підліткового віку є *криза ідентичності* (термін Е. Еріксона), яка тісно пов'язана з кризою сенсу життя. Процес формування власної ідентичності супроводжує людину упродовж всього її життя. “В основі даного процесу лежить особистісне самовизначення, що має ціннісно-смыслову природу. Становлення ідентичності, що особливо інтенсивно проходить в підлітковому віці, неможливе без зміни системних соціальних зв'язків, по відношенню до яких зростаюча людина повинна виробити певні позиції” [11]. Складність задачі, яка постає перед людиною, що стала дорослою, полягає, з одного боку, в тому, щоб зрозуміти свою роль як члена суспільства, з іншого – досягнути свої власні унікальні інтереси, здібності, що задають сенс й напрямок життя. Практично кожна життєва ситуація вимагає від підлітка певного вибору, здійснити який він може лише якщо усвідомить свою позицію відносно різних сфер життя. “Структура ідентичності включає в себе особистісну і соціальну ідентичність. Причому, в ідентичності присутні *два види характеристик: позитивна* – ким підліток повинен стати і *негативна* – ким він не повинен стати. Становлення ідентичності може відбуватися на фоні соціально-благополучного оточення підлітка при високому рівні взаєморозуміння із близькими дорослими, однолітками, при достатньо високій самооцінці. Вибір зразків поведінки у цьому випадку здійснюється в реальному колі спілкування. При несприятливій ситуації, чим іреальніше ці зразки, тим складніше переживає підліток кризу ідентичності, тим більше у нього проблем з тими, хто його оточує” [11].

Отже, проблема подолання кризи ідентичності, зокрема в складний віковий період, є надзвичайно актуальною та недостатньо розробленою.

Метою нашої статті є дослідження кризи ідентичності в підлітковому віці.

Методологічну основу дослідження склали концепція Е.Еріксона, Дж.Марсія, погляди Л.Б.Шнейдер, О.М.Ічанської, А.Ватермана, Ю.Лановенко, І.Я Середницької, положення Д.Б.Ельконіна, А.І.Божовіч, Г.С.Костюка.

У літературі існує не лише визначення поняття “ідентичність”, але й “кризи”, яка розглядається як періодично повторне упродовж життя гостре, обмежене в часі, суб'єктивне переживання неможливості реалізації життєвих цілей, завдань, планів. Такі переживання “перекривають” можливості й ресурси особистості,

позбавляють її на деякий час здатності протистояти ситуації, яка склалася.

Криза ідентичності може виявлятися в осіб різного віку, статі, різного соціального статусу, професійного та життєвого досвіду. Означена проблема виходить за межі загальної психології, й вирішується на перетині вікової, педагогічної та диференційної психології. Саме тому особливого значення набуває дослідження ідентичності у молоді підліткового віку, оскільки саме для неї характерним є загострення психологічної кризи, що виявляється в індивідуальних, соціально-особистісних виборах, ідентифікаціях, самовизначенні та в інших психологічних феноменах.

У 70-х роках у західній психіатричній і психологічній літературі широкого поширення набула концепція Е.Еріксона (1968) про “кризу ідентичності” як про головну особливість підліткового віку. Під “ідентичністю” мається на увазі визначення себе як особистості, індивідуальності, відповідь самому собі на питання “Хто Я такий?”. Вважається, що криза ідентичності досягає вершини в старшому підлітковому віці. Е.Еріксон описав проблеми, які виникають у дорослих як “криза ідентичності” (уперше термін був запропонований в ході консультування під час війни для опису стану пацієнтів, які втратили почуття Я і часовий континуум). Криза ідентичності була розглянута ним як патологічний стан, який потребує медичної допомоги; однак вона вивчалася і як стадія нормального розвитку особистості підлітка. Ідентичність здорової особистості забезпечує суб’єктивне почуття самототожності та неперервності.

За Е.Еріксоном, для кризи ідентичності нормальним і, більш того, необхідним є період так званої сплутаної ідентичності, тобто втрати орієнтирів у самому собі. Тим більше, що молоді люди часто перебувають у стані нестійкої ідентичності, яка перебуває у процесі формування. Тому вони так часто відчувають сумніви у своїй тотожності самому собі.

Головним завданням, яке постає перед індивідом у ранній юності, на його думку, є формування почуття ідентичності на противагу ролевій невизначеності особистого “Я”. Молода людина має відповісти на питання “Хто Я?” і “Який мій подальший шлях?” У пошуках особистої ідентичності людина вирішує, які дії є для неї важливими, і виробляє певні норми для оцінки своєї поведінки та поведінки інших людей. Цей процес пов’язаний також з усвідомленням особистої цінності і компетентності.

Важливим механізмом формування ідентичності стають, як стверджує Е. Еріксон, послідовні ідентифікації дитини з доросли-

ми, які складають необхідну базу розвитку психосоціальної ідентичності в підлітковому віці. Почуття ідентичності формується у підлітка поступово; його джерелом слугують різні ідентифікації, корені яких ведуть у дитинство. Підліток вже намагається виробити єдину картину світосприйняття, де всі ці цінності, оцінки повинні синтезуватися. В ранній юності індивід прагне до переоцінки самого себе у відносинах з близькими людьми, суспільством в цілому – в фізичному, соціальному та емоціональному планах. Він напружено працює, щоб висвітлити різні грані своєї Я-концепції і стати, нарешті, самим собою, бо всі попередні способи самовизначення видаються йому непридатними.

Пошук ідентичності може відбуватися по-різному. Один із способів вирішення цієї проблеми полягає у випробуванні різних ролей. Деякі молоді люди після рольового експериментування та моральних пошуків починають просуватися в напрямку певної цілі. Інші зовсім можуть оминати кризу ідентичності. До таких належать ті, хто беззаперечно сприймає цінності своєї сім'ї і обирає шлях, визначений батьками. Деякі молоді люди у пошуках ідентичності зустрічають значні труднощі. Нерідко ідентичність здобувається лише після тривалих випробувань, численних спроб і помилок.

У багатьох випадках людині так і не вдається досягнути міцного відчуття особистої ідентичності. Головною небезпекою, якої, на переконання Е. Еріксона, повинна уникнути молода людина в цей період, є розмивання відчуття свого "Я" внаслідок розгубленості, сумнівів у можливості спрямувати своє життя в потрібне русло. Він вважає центральним психологічним процесом юності формування особистої ідентичності, тобто відчуття індивідуальної самототожності, наступності та єдності. Криза ідентичності складається із серії особистісних виборів, ідентифікацій і самовизначень. У випадку, коли не формується особиста ідентичність, можливе виникнення неадекватної ідентичності, що виявляється у вигляді:

- відходу від психологічної інтимності – запобігання тісним міжособистісним відносинам;
- "розмивання" почуття часу, нездатності будувати життєві плани, страху дорослішання та змін;
- невміння реалізувати свої внутрішні ресурси й зосередитись на якійсь головній діяльності, розпилення продуктивних творчих здібностей;
- формування "негативної ідентичності", що виражається у відмовленні від самовизначення й виборі негативних зразків для наслідування.

На сьогодні *криза ідентичності*, як вказує К.В.Коростеліна, це щось більше, ніж стан психічно хворих або стадія розвитку підлітків; відсутність самототожності та неперервності відчувають все більше людей в різних кутках землі [7].

Формування *ідентичності* розглядається з психоаналітичних позицій як результат розпаду дитячого “Я” і необхідності синтезу нового “дорослого Я”, як процесу утворення “над Я” – з останнім зв’язується вироблення стримуючих морально-етичних принципів. Якщо особистість – це уявлення про індивідуума, яке складається у інших, то “ідентичність” – це уявлення про самого себе. Самій “ідентичності”, процесу пізнання самого себе в концепції Е.Еріксона надається велике значення. Цей процес розглядається як першоджерело всіх труднощів і всіх порушень поведінки в підлітковому віці. З кризою ідентичності зв’язується схильність до психогенних депресій і суїцидальної поведінки, а також епізоди дереалізації і деперсоналізації у підлітків.

Як вказує О.М.Ічанська у своїй дисертаційній роботі, умовою становлення *особистісної ідентичності* в ранньому юнацькому віці виступає *продуктивне подолання вікової кризи*, пов’язаної зі зміною соціальної ситуації розвитку, переходом від позиції дитини до позиції дорослого [5].

У віковій психології немає однаковості відносно терміна “*криза ідентичності*” для позначення періоду переходу особистості від дитинства до дорослості. В основу теорії безкризового розвитку покладений принцип, згідно з яким криза – результат “безладного дорослішання”. Протилежна позиція, як підкреслюють Р.Тайсон та Ф.Тайсон, представлена розумінням кризи в ролі нормативного елементу вікового розвитку, відсутність якого пов’язана з “достроковою консолідацією”. На основі поєднання цих позицій з’явилась *теорія двох типів* переходу від дитинства до дорослості – *кризового та безкризового* [5].

Згідно з *моделлю А. Ватермана*, почуття досягнення ідентичності поступово руйнується в міру того, як мета, цінності і переконання втрачають свою життєздатність і вже не відповідають вимогам життя, що змінилося. Якщо при цьому розпочинається процес подолання кризи, то ідентичність переструктурується відповідно до нових вимог соціуму. Якщо в структурі ідентичності починає домінувати “механізм психологічного захисту”, а індивід не бажає помічати змін, що сталися, то *виникає криза ідентичності*.

Результатом переживання кризового періоду, на думку Ю.Лановенко, як нормативного, так і ненормативного, є виник-

нення особистісних змін як психічних новоутворень або як нового досвіду (людина відкриває у собі нові здатності та нові властивості). Отже, відбувається зміна психологічної організації людини та її особистісне зростання [8].

Криза ідентичності – це початок становлення справжнього авторства у визначенні та реалізації своїх поглядів на життя. Відособлюючись від власного образу “Я” в очах найближчого докільця, долаючи професійно-позиційні та політичні детермінації покоління, об’єктивно оцінюючи свої якості як “не-Я”, людина стає відповідальною за власну суб’єктивність, яка часто складається несвідомо. Цей мотив пристрасного і неперервного пізнання власного “Я”, переживання почуттів втрати попередніх цінностей, уявлень, інтересів і пов’язаних з цим розчарувань, дозволяє класифікувати цей період як критичний [12].

Криза часто призводить до індивідуального і культурного оновлення, особистісного росту і прогресу у розвитку [12].

Криза ідентичності сприяє подоланню стагнації розвитку особистості, що виражається у набутті змісту, визначенні цінностей та їх реалізації. Її призначення полягає у зміні ситуацій, що перешкоджають розвитку особистості [5].

Загалом, на нашу думку, слід розрізнити поняття “*криза підліткового віку*” та досліджувана нами “*криза ідентичності в підлітковому віці*”.

Вікова криза – це цілісна зміна особистості дитини, яка регулярно виникає при зміні соціальних періодів. Вона обумовлена появою основних утворень, що призводять до руйнації однієї соціальної ситуації розвитку та появи іншої, адекватної новому психологічному образу дитини [8].

Криза підліткового віку проходить через три фази.

1. *Гегативну, або передкритичну*, – фазу ламання старих звичок, стереотипів, розпаду сформованих раніше структур.
2. *Кульмінаційну точку кризи* – у підлітковому віці; це, як правило, 13 років, хоча можливі значні індивідуальні варіації.
3. *Післякритичну*, тобто фазу формування нових структур, побудови нових відносин тощо [9].

Вважається, що криза підліткового віку, на відміну від криз інших періодів, є більш затяжною й загостреною, тому що в зв’язку зі швидким темпом фізичного і розумового розвитку у підлітків виникає багато таких актуально діючих потреб, які не можуть бути задоволені в умовах недостатньої соціальної зрілості цього віку [9].

Отже, вікова криза, на відміну від кризи ідентичності, має обов'язковий і незворотний характер, її виникнення є нормальною ознакою психічного розвитку. Саме тому її ще називають нормативною кризою підліткового віку [8].

Криза ідентичності найяскравіше виявляється в юності, хоча подальше визначення самоідентичності може відбуватися і в інші періоди життєвого онто- і соціогенезу. Чим успішніше особистість розв'язує перші кризи ідентичності, тим легше їй згодом керувати подібними переживаннями упродовж індивідуального розвитку й соціального становлення [12].

Пропонуємо прослідкувати тенденцію проходження підлітком кризи ідентичності на прикладі теорії, що базується на концепції Е. Еріксона. Дж. Марсія виокремлює *чотири основні стани ідентичності: передвизначеність, дифузія, мораторій та досягнення ідентичності*. *Передвизначеність* – статус ідентичності тих підлітків, хто взяв на себе певні соціальні обов'язки, не проходячи через кризу ідентичності. Так можна охарактеризувати статус ідентичності тих людей, яким довелося дуже рано взяти на себе передчасну дорослість, зробивши це під чужим впливом. Це розцінюється як несприятливий фактор для формування особистісної зрілості.

Дифузія – статус ідентичності для тієї частини молоді, яка пройшла через кризу ідентичності, але не взяла на себе жодних соціальних зобов'язань. Статус дифузії виникає при недостатній спрямованості і слабкій мотивації. Він характерний для тієї частини підлітків, що потрапили в кризу ідентичності, не маючи обраних професійних взірців для наслідування. Для них характерна стратегія ухилення від відповідальності. Дифузна ідентичність може виявлятися у відкритому неприйнятті соціальних ролей, бажаних для сім'ї та найближчого оточення, у неповазі до всього вітчизняного та переоцінці закордонного, у прагненні стати "нічим" (якщо це єдиний спосіб самоствердження, що залишився).

Мораторій – статус ідентичності тих, хто перебуває в самому центрі кризи ідентичності. Сутність його в тому, що підліток переживає кризу самовизначення та активно досліджує можливі варіанти ідентичності в надії знайти свій власний шлях.

На цьому етапі домінує проблема пошуку взірцевих стратегій, комунікативно-професійних ролей, етичних цінностей тощо.

Досягнення ідентичності – статус тієї частини підлітків, котрі пройшли через кризу ідентичності і взяли на себе певні зобов'язання перед суспільством внаслідок самостійних висновків. Зріла ідентичність вказує на те, що криза скінчилася, людина знайшла

певну ідентичність, на основі якої обирає для себе рід занять та світоглядну орієнтацію, відчуття самоідентичності, тобто власної визначеності, сформовано, і молода людина перейшла до самореалізації, взяла на себе відповідальність за своє життя як наслідок самостійного вибору [2].

Деякі автори стверджують, що одним з індикаторів кризи ідентичності є конфлікт, який переживається в суб'єктивному досвіді людини. Конфлікт може бути джерелом розвитку особистості, визначати її конструктивний або деструктивний життєвий сценарій (А.Адлер, К.Левін, К.Роджерс, В.Франкл, Е.Фромм, К.Хорні, К.Юнг та ін.). Зріла ідентичність усуває почуття загубленості, невпевненості, незахищеності, непоінформованості, стреси, конфлікти, сумніви щодо правильного чи неправильного вибору поведінки, зберігає нормальний стан свідомості в умовах трансформації сучасного суспільства (М.Й.Боришевський, Ф.Є.Василюк, Н.В.Грیشина, С.Д.Максименко, Н.В.Скотна, Н.І.Пов'якель, Н.В.Чепелева та ін.) [12].

Дефініцію "*криза ідентичності*" розуміють як нелінійний нерівномірний розвиток переживання цілісності буття, втілення своєї "самості", реалізованості власної "Я-концепції" (С.О.Баклушинський, І.В.Бринза, О.Г.Констинська, І.П.Манюха, О.П.Саннікова, Т.Г.Стефаненко, В.О.Татенко, Л.Б.Шнейдер) [11].

Якщо прийняти за аксіому тлумачення ідентичності як зібрання людиною особистісно-рольових уявлень про себе у вигляді інтегративної цілісності соціальних, психофізіологічних характеристик, котрі схвалені значимою групою й утверджують збалансоване поєднання і співіснування особистісної та соціальної складових ототожнення, то під кризою ідентичності слід розуміти певну деформацію чи дисбаланс цієї цілісності. Причому руйнація одного аспекту такої цілісності закономірно спричинює розпад іншого і навпаки [1].

Криза ідентичності – це також несумісність різних сторін Я. Вона пов'язана з несформованим почуттям своєї ідентичності, котре вказує на наявність внутрішньо-особистісного конфлікту, який супроводжують гнітючі сумніви щодо себе, своїх дій, свого місця у групі [1].

Отже, *криза ідентичності* – це втрата власної цілісності як безперервності, внутрішнє блокування індивідуальності і явний брак соціального визнання. Вперше ця криза виникає в підлітковому віці, тобто на черговому, винятково значущому етапі соціалізації молодих людей. Вона є віковою і водночас життєвою кризою особистості [1].

Важлива умова подолання кризи – глибинна рефлексія процесу ідентифікації в даному віці та створення певних умов психологічного супроводу підлітків на етапі їх особистісного та життєвого самовизначення.

Виходячи з описаного в психологічній літературі досвіду, а також здійсненого нами його аналізу, ми можемо сформулювати **висновок**.

1. Умовою становлення особистісної ідентичності в ранньому юнацькому віці виступає *продуктивне подолання вікової кризи*.

2. *Криза ідентичності* була розглянута Е. Еріксоном як патологічний стан, який потребує медичної допомоги; однак вона вивчалася і як стадія нормального розвитку особистості підлітка.

3. Криза ідентичності найяскравіше виявляється в юності.

4. В основу теорії безкризового розвитку покладено принцип, згідно з яким, криза – результат “безладного дорослішання”. Протилежна позиція, як підкреслюють Р.Тайсон та Ф.Тайсон, представлена розумінням кризи в ролі нормативного елемента вікового розвитку. На основі поєднання цих позицій з’явилась теорія двох типів переходу від дитинства до дорослості – *кризового та безкризового*”.

5. В період підліткового віку виникає потреба в *самоідентифікації* як процесі формування ідентичності, яка реалізується у вивченні своєї особливості, розмірковувань про самого себе у минулому, теперішньому і майбутньому, аналізі своїх домагань у взаємовідносинах і діяльності.

6. Результатом переживання кризового періоду, як нормативного, так і ненормативного, є виникнення особистісних змін як психічних новоутворень або як нового досвіду (людина відкриває у собі нові здатності та нові властивості).

7. Передумовою гармонійного розвитку особистості в підлітковому віці є становлення ідентичності та позитивне подолання її кризи.

8. Головною особливістю життєвого самовизначення підлітків є перед усім конструктивне подолання кризи при формуванні ідентичності та власної “Я – концепції”.

Список використаних джерел

1. Довгань О. Специфіка кризи особистості у юнацькому віці // Психологія і суспільство. – 2004. – №2.
2. Злишков В.Л. До проблеми дослідження ідентичності педагога // Соціальна психологія. – 2007. – №2. – С. 127-139.

3. Зливков В.Л. Самоідентифікація в педагогічній комунікації. – К.: Український центр політичного менеджменту, 2005. – 144 с.
4. Идентичность: Хрестоматия / Сост. Л.Б.Шнейдер. – М.: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО “МОДЭК”, 2008. – 272 с. – (Серия “Библиотека психолога”).
5. Ічанська О.М. Становлення особистісної ідентичності в ранньому юнацькому віці: Дис... канд. психол. наук: 19.00.07/ Національний педагогічний ун-т ім.М.П.Драгоманова / Ічанська Олена Михайлівна. – К., 2002. – 230 с.
6. Ключек Л.В. Розвиток процесів ідентифікації і відособлення у підлітковому і ранньому юнацькому віці: Автореф. дис. канд. психол. Наук: 19.00.07 / Національний педагогічний ун-т ім. М.П. Драгоманова / Л.В.Ключек. – К., 2005. – 20 с.
7. Коростелина К.В. Структура и динамика системы социальной идентичности: Дис... д-ра психол. Наук: 19.00.05 / Таврический национальный ун-т им. В.И.Вернадского / Карина Валентиновна Коростелина. – Симферополь, 2003. – 446л.+ прилож.
8. Лановенко Ю. Екзистенціальний зміст суб’єктивного аспекту юнацької кризи / Ю. Лановенко // Соціальна психологія. – 2006. – №5.
9. Панасенко Н.М. Психологія підлітка в сучасній ситуації соціального розвитку. Пробл. загальн. та пед. психології. – К, 2007. – Т. 9. – Ч. 6.
10. Попова М.В. Становление персональной идентичности в юношеском возрасте: Автореф. дис. канд. психол. наук. – С. 11.
11. Савина О.О. Особенности становления идентичности в подростковом и юношеском возрасте//<http://www.new.psychol.ras.ru/conf/savina.htm>
12. Середницька І.Я. Психологічний аналіз кризи ідентичності у студентській молоді: Дис... канд. психол. наук: 19.00.01 / Південноукраїнський держ. педагогічний ун-т ім. К.Д.Ушинського / Ірина Ярославівна Середницька. – Одеса, 2005. – 287 с.
13. Середницька І.Я. Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.01 / Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К.Д.Ушинського / Ірина Ярославівна Середницька. – Одеса, 2005. – 17 с.: рис. – укр.
14. Шнейдер Л.Б. Личностная, гендерная и профессиональная идентичность: теория и методы диагностики. – М.:

Московский психолого-социальный институт, 2007. – 128 с.

15. Эриксон Эрик Г. Детство и общество / А.А.Алексеев (науч. ред); А.А.Алексеев (пер. с англ.). – 2. Изд., перераб. и доп. – СПб.: Ленато, Фонд “Университет Кн.”, 1996. – 592 с.
16. Эриксон Эрик. Идентичность: юность и кризис: Учеб. пособие: Пер. с англ./ А.В.Толстых (общ. ред. и предисл.) – 2 изд. – М.: Флинта и др., 2006. – 341 с. – (Библиотека зарубежной психологии).
17. Эриксон Э. Трагедия личности. – М.: Алгоритм; Эксмо, 2008. – 256 с.

This article is about the basis approaches to the problem of creisise identity teenagers.

Key words: identity, creisise identity, identification.

Отримано: 10.12.2009

УДК 159.954:82 – 053.67

О.А.Кривопишина

Психологічні особливості індивідуалізованого простору письменників та поетів

У статті проаналізовано психологічні особливості індивідуалізованого простору організації психіки письменників і поетів. Досліджено не випадковий зв'язок між особливостями ландшафту і своєрідністю національної ментальності або окремої творчої особистості. Доведено наявність впливу географічного простору на формування творчої особистості.

Ключові слова: індивідуалізований простір, творча особистість, часово-просторова матриця, ландшафтність творчості, вербально-художні тексти.

В статье проанализированы психологические особенности индивидуализированного пространства организации психики писателей и поэтов. Исследована неслучайная связь между особенностями ландшафта и своеобразием национальной ментальности или отдельной